

TÜRKÇE FİİLLERDE CANLANDIRILMIŞ FOSİL İSİM TABANLARI¹

Özge Ezel ŞAHİNER²

ÖZET

1932 yılında başlatılan Türk Dil Devrimi'yle birlikte Türkçe sözcüklerindeki Arapça ve Farsça alıntılara karşılık olarak Türkçeye yeni kelimeler kazandırılmış, bu amaç doğrultusunda türetme, birleştirme ve diriltme yollarına başvurulmuştur. Bu yollardan biri olan diriltmede; Türkçenin tarihî dönemlerinde kullanılmış, bir kısmı halk ağızlarında yaşamaya devam etse de yazılı dilde artık işlevini kaybetmiş kelimeler canlandırılmıştır. Türetme yönteminde ise mevcut kök ya da tabanlara çeşitli yapım ekleri getirilerek yeni kelimeler ortaya konduğu gibi bazen de Türkçenin tarihî dönemlerine veya Anadolu ağızlarına başvurulmuş, tarama ya da derleme yoluyla elde edilen bu sözcüklere yapım ekleri getirilerek yeni sözcükler türetilmiştir.

Bu bildiri Türk Dil Devrimi'yle canlandırılmış veya türetilmiş fiillerde yer alan fosil isim tabanları ele alınacaktır. Fosil kelime; dilin tarihî dönemlerinde ya da ağızlarda bağımsız bir birim olarak kullanıldığı hâlde, günümüz standart Türkçesinde işlevini kaybetmiş, sadece türemiş sözcüklerin tabanında ya da kalıplaşmış söz birliklerinde geçen, dolayısıyla başka sözlükbirimlerin yapısına sıkışarak var olan sözlerdir. Bu bildiri Türk Dil Devrimi ile canlandırılmış tüm fosil kelimeler değil; sadece *genleş-*, *kanıksa-*, *kına-*, *kıvan-*, *kutla-*, *kutsa-* fiillerinin tabanındaki *gen*, *kanık*, *kın*, *kıv*, *kut* isimleri ele alınacak, bu isimlerin geçmişteki bağımsız kullanım alanları ve günümüzde fiil tabanlarındaki fosilleşme süreçleri değerlendirilecektir. Bu çalışmadaki kelimelerin günümüz Türkçesindeki kullanım durumlarını tespit etmek amacıyla Türkçe Ulusal Derlemi taranmış, hem bağımsız bir birim olarak bu fosil isimlerin hem de tabanlarını oluşturdukları fiillerin kullanımları incelenmiştir. Tarama sonucunda, söz konusu altı fiilin standart Türkçede işlevi olduğu, fakat tabanlarındaki isimlerin bağımsız bir birim olarak standart Türkçeye yerleşemediği, bu fiillerin tabanlarına sıkışarak var olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkçede fiiller, fosil isim tabanları, canlandırılan isimler, diriltilecek sözcükler, bağımsız kullanım alanı.

¹ Bu Makale 5-7 Mayıs 2018 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen ASEAD 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

² Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, ezel.sahiner@gmail.com

GİRİŞ

Dil konuşurlarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere sürekli gelişim içerisinde. Türkçe gibi asırlara yayılan ve çok geniş bir coğrafyada konuşulan, onlarca farklı kültürle karşılaşım bunlardan etkilenen bir dilin de uzun zaman aynı kalması beklenemez. Yaşanan değişimler dile giren yeni sözcükler, kavramlar düzeyinde olabildiği gibi, artık kullanılmayan, ihtiyaç duyulmayan ya da yerini başka kelimelere bırakan sözcükler de vardır. Bu sözcükler bazen tamamen unutulup ölümler ve yalnızca eski metinlerde karşımıza çıkarlar. Oysa bazen yalnızca bağımsız kullanım alanları yok olur ama onlardan türeyen yeni isimlerde, fiillerde ya da kalıplaşım söz birliklerinde fosilleşerek dilsel arkeolojik kalıntılar olarak günümüze ulaşırlar.

1. FOSİL KELİME

Fosil terimi “bir zamanlar kullanılmım olup da günümüzde artık bilinmeyen, çeşitli sebeplerle artık kullanılmayan, bazıları kelime gruplarına sıkıştıkları için varlıklarını devam ettirebilen eski sözlükbirimler”i karşılamaktadır (Çolak, 2017:13). Bu terim İngilizcede ilk olarak *Pinhoe* gibi yer isimlerinde geçen ve fosil bir kelime olarak nitelenen sözlüksel öge - *hoe* hakkında yazılmım bir makalede (Kerslake 1872; akt. Coffey, 2013) geçmektedir. Fosil kelimelerden bahseden bir başka çalışmada İngilizcenin böyle kelimelerle dolu olduğuna, bir kelimenin bazen yaygın kullanılan bir iki deyim dışında tamamen unutulduğuna ya da bir zamanlar yaygın olan bazı eski yapıların artık sadece yazılı birkaç ifadede kaldığına; bazı dilbilgisel biçimlerin yalnızca bir ifadede ya da sözcük grubunda taşlaşıp donakaldığı için yaşadığına değinilmektedir (Greenough ve Kittredge, 1901; akt. Coffey, 2013). Coffey (2013) fosil kelime tanımının yalnızca sözcük grupları içinde değil, tek bir kelimenin sözlüksel birimleri arasında da bulunabileceği şekilde genişletilmesi gerektiğini söylemektedir.

İngilizcede fosil kelimelere örnek olarak *wend one’s way* “yola koyulmak” fiilinde kalıplaşım *wend* gösterilebilir. Bugün *wend* yanında mutlaka *way* ile kullanılan bir fiildir; *wend to bed* ya da *wend to school* gibi kullanımları yoktur. Oysa *wend* Eski İngilizcede “gitmek” anlamında kullanılan *go* gibi bir fiildir ve *wend* her türlü yere gitmeyi anlatırken kullanılır. 15. yüzyılda *go* ve *wend* kullanılırken sonraları *go* tercih edilir olmuş; geçmiş zaman çekimindeyse *wend* fiilinin geçmiş zamanı *went* kullanımda kalmıştır (Okrent, 2015).

1.1. Türkçede Fosil Kelimeler

1.1.1. Kalıplaşım Sözlere Fosil Kelimeler

Türkçedeki atasözleri, tekerlemeler, ilişki sözleri, ikilemeler, deyimler ve birleşik sözlerdeki fosil kelimeler, Çolak (2017) tarafından Türkçede Fosil Kelimeler adlı çalışmada incelenmiş ve fosilleşim 212 kelime tespit edilmiştir.

Kadının fendi erkeği yendi; sümme haşa, teessüf et-; yorgun argın, aval aval, ev bark, bet beniz; caka sat-, ceremesini çek-, çakırkeyif ol-; bu meyanda, ismiyle müsemma vb. kalıplaşım sözler standart Türkçede kullanılırken, bu atasözleri, ilişki sözleri, ikileme, deyim ve birleşik sözlerdeki *fent* “düzen, hile”; *sümme* “sonra”, *teessüf* “acı duyma, üzülm”; *argın* “zayıf, güçten düşmüş”, *aval* “aptal, şaşkın, bön”, *bark* “ev, mülk, çadır, yurt”, *bet* “beniz, çehre, yüz”; *caka* “gösteriş, çalım”, *cereme* “başkası tarafından yapılan veya kaza sonucu ortaya çıkan zararı ödeme”, *çakır* “şarap, içki”; *meyan* “orta, ara”, *müsemma* “ad verilmiş, adı olan” kelimeleri bağımsız kullanım alanlarını büyük oranda ya da tamamen yitirmişlerdir. Bu nedenler bu kelimeler Türkçedeki kalıplaşım sözlerde fosilleşimmiştir (Çolak, 2017).

1.1.2. Türkçe Fiillerde Fosil İsim Tabanları

Türemiş bazı kelimeler de fosil kelimenin taşıyıcısı olarak günümüzde yaşayabilir. Eklemeli bir dil olan Türkçenin türemiş kelimeleri incelendiğinde, bugün yaşayan ve kullanılan kelimelerin tabanlarında pek çok fosil kelime tespit edilebilir. “Türkçe Fiillerde Fosil İsim Tabanları (A-K)” adlı yüksek lisans tez çalışmamızda *aldan-*, *bekle-*, *anla-* gibi fiillerdeki *al* “hile, tuzak”, *bek* “sert, katı; sağlam”, *an* “düşünme ve anlama gücü; zihin” gibi isimler Türkçe fiillerin tabanında tespit edilen fosil isimlerin yalnızca birkaçıdır.

Bildiride ele alınacak olan fiillerse, dil devrimiyle canlandırılan ya da türetilen fiillerden seçilmiştir. Buradaki amaç bu fiillerin dilimize yeni veya yeniden kazandırılmış olmalarına rağmen, fiilin türetildiği ismin standart Türkçede kullanım alanı bulamadığını göstermektir.

1.2. Fosil İsmın Kriterleri

Bu çalışmada isimlerin bağımsız kullanımları ve bu isimlerden türetilmiş fiillerin kullanım sıklıkları Türkçe Ulusal Derlemi’nde³ (TUD) analiz edilmiştir. Elde edilen toplam kullanım sayısında isimlerin oranının %20 ve daha altı olduğu durumlarda ismin, fiil tabanında fosilleştiği tespit edilmiştir.

İsmın bağımsız kullanımı; türetme eki almamış, yalın hâli ya da çekim eki almış hâlidir. Bir ismin fosil sayılabilmesi için aranan şartlardan biri TUD’daki kullanım oranıyken diğeri ise ismin Türkçenin tarihî dönem metinlerinde bağımsız olarak geçmesi ya da ağızlarda kullanılmasıdır. Bu çalışmada dil devrimiyle türetilen yada diriltiren 6 fiilin tabanında fosilleşen 5 isim ele alınmıştır.

2. GEN

Genleşmek: Bir cisim birleşimi ve yapısı değişmeden ısı etkisiyle hacimce büyümek (TDK, 2011).

Gen: *esk.* Geniş (TDK, 2011).

Kelimeler	Sayı	Oran
gen	1	%0.6
genleş-	159	%99.4
Fiillerin Tümü	159	%99.4
Toplam	160	%100

³ Mersin Üniversitesi İngiliz Dilbilim Programı tarafından hazırlanan Türkçe Ulusal Derlemi (TUD), Mersin Üniversitesi öğretim elemanlarından Prof. Dr. Yeşim Aksan, Prof. Dr. Mustafa Aksan, Yrd. Doç. Dr. Devrim Alıcı, Okt. Ümit Mersinli, Arş. Gör. Umut Ufuk Demirhan, Arş. Gör. İpek Yıldız, Arş. Gör. Gülsüm Atasoy ve Bilg. Y. Müh. Hakan Yılmaz’ın katkılarıyla oluşturulmuş bir derlem veritabanıdır. TUD; 1990-2009 yılları arasında, kurgusal düzyazı (%19), toplum bilimleri (%16), sanat (%7), ticaret ve finans (%8), düşünce ve inanç (%4), dünya sorunları (%20), uygulamalı bilimler (%8), doğa ve temel bilimler (%4) gibi konularda yayımlanmış kitap (%58), süreli yayın (%32), konuşma metinleri (%2) gibi türlerde yer alan 50 milyon sözcük içeren kapsamlı bir veritabanı sunmaktadır. Çalışmada TUD Tanıtım Sürümünden faydalanılmıştır. Tanıtım Sürümünde -çalışmanın içerik analizinin yapıldığı tarihlerde- araması yapılan bir sözcüğün ilk 2500 kaydı gösterilmektedir.

Genleş- fiili, Eski Türkçede “geniş” anlamına gelen *keñ* ismine +*le-ş-* eki gelerek türemiştir (Gülensoy, 2011). DLT’de *kiñ* “geniş” isminden türemiş olan *kiñit-* / *kiñüt-* / *keñüt-* “genişletmek”, *kiñrün-* “(insan) nimet içinde genişlemek”, *kiñü-* “genişlemek”, *kiñür-* “genişletmek” fiilleri bulunmaktadır. Kaşgarlı Mahmud *kiñ* “geniş” isminin bağımsız olarak kullanıldığı “*Kiñ tön opra.ma.s, keñe.şlig bilig arta.ma.s*”⁴ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 493) atasözünü örnek vermektedir.

Bayar (2006) Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü’nde *genleşme* “imbisat, ısının etkisiyle bir cismin hacminin büyümesi” ve *genleş-* “bir cismin ısının etkisiyle hacimce büyümesi” sözcüklerini vermekte, Tarama Sözlüğü’nde de yer alan *geñlik* “bolluk, genişlik, ferahlık” sözcüğünün *genlik* “refah” anlamında 1934 yılında Atatürk’ün bir konuşmasında kullandığını ve kabul edildiğini kaydetmektedir.

Türkçenin tarihî dönem metinlerinde *gen* ismi; *geñ düş-/giñ düş-*, *genik-*, *geñi-*, *geñ-*, *giñel-*, *giñ-*, *giñi-* “genişlemek” ve *geñit-*, *gen et-*, *giñit-*, *giñ et-*, *genelt-*, *geñ eyle-*, *giñ eyle-*, *geñlet-* “genişletmek” gibi sözlükbirimlerde fiil tabanı ya da birleşik fiillerin isim unsuru olarak sıkça kullanılmıştır. Cevahir-ül-Esdâf’ta geçen “Ey Tanrım gönlümü *geñ eyle*”, “Şol kimesne ki Tanrı anın gönlünü *geñletti* islâm dini için, şol kimesne gibi midir ki...”, “Eğer kabre girerlerse kabirlerin *geñletmek* ...” (akt. TS-III) cümleleri *geñ* ismiyle türetilen fiillerin farklı kullanımları için örnektir.

Geñ / giñ “geniş” ismiyse “Bañıl olma vü tar dirilmeyi gör / Kim ölicegez saña *giñ* ola gür” (Ciğa, 2013:31) beytindeki gibi TS-III’te elliye yakın sayıda örnekte bağımsız olarak kullanılmıştır. Işk-nâme’de *gin* “geniş, tam, çok, bol” anlamlarında “Nigārin eydür iy yār-i vefā-dār / Bu giñ yazı gözüme oldu uş dar” (Yüksel, 1965: 114) beytinde geçmektedir. Anadolu ağızlarında anlamını koruyan *gen* isminin *genk* “geniş” biçimi de görülmektedir. “Geniş” anlamının yanı sıra “uzak, ayrı; arka taraf” anlamlarında da “Niye *gen* duruyorsun?” örneğindeki gibi kullanılmaktadır (DS-VI).

Dil devrimiyle diriltiren *gen* isminden *genleş-* fiili türetilmiştir ve bu fiil günümüzde kullanım alanı bulmuştur. Oysa fiilin tabanındaki *gen* geçmişte kullanıldığı hâlde bugün bağımsız kullanım alanı bulamamaktadır; yerini yine kendisinden türetilen *gen+(i)ş* ismine bıraktığı söylenebilir. *Gen* ismi *genleş-* fiilinin tabanında fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

“Yürür iken bu *giñ* yerde ferağat /Cihanı gözüme dar eyleyen kim” (Yüksel, 1965: 89).

“Her tekte bir çift gizlidir. Gerçeği var her yalanın. *Gen* yolu var, her dalanın” (TUD, 2000).

⁴ “Geniş elbise çabuk yıpranmaz; meşveretle aşılansız akıl bozulmaz” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 493).

3. KANIK

Kanıksamak: 1. Çok tekrarlama sebebiyle etkilenmez olmak, alışmak. 2. Bıkkınlık getirmek, usanmak (TDK, 2011).

Kanık: *hkk.* 1. Kanaatkâr. 2. Tokgözlü (TDK, 2011).

Kelimeler	Sayı	Oran
kanık	-	%0
kanıksa-	226	%100
Fiillerin Tümü	226	%100
Toplam	226	%100

Kanıksa- < *kan-ı-k+sa-* (Bayar, 2006) fiilinin tabanındaki *kanık* ismi Anadolu ağızlarında yaşamaktadır. *Kanık* “1. İnanç, kanı. 2. Bıkmış, kanmış kimse. 3. Tok gözlü. 4. İnandırılmış, kandırılmış kimse” ismi *kanık adam* gibi tabirlerde Anadolu ağızlarında hâlen kullanılmaktadır (DS-VIII). *Kanıksı-* “usamak, fazla doymak, bıkmak” fiilli de DS- VIII’de yer almaktadır.

DLT’de *kanık* “insandaki iyilik ve cömertlik hasleti” ismi “tutçı yagar bulı.tı altun tamar arıg / aksa anıñ akı.nı kandı meniñ *kanık*”⁵ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015:161) şiirinde bağımsız olarak kullanılmaktadır. Türkçenin tarihî dönem metinlerinde de *kanıksa-* fiilinin tabanındaki *kanık* ismi “içeceğe kanmış” anlamında bağımsız olarak kullanılmıştır (TS-IV).

Standart Türkçede kullanım alanı bulan *kanıksa-* fiilinin tabanındaki *kanık* ismi Türkçenin geçmiş dönemlerinde bağımsız olarak kullanılmış, günümüzde de Anadolu ağızlarında yaşamaktadır. Bayar’ın da (2006) açıkladığı gibi dil devrimiyle birlikte *kanıksa-* fiilli standart Türkçede canlandırılmıştır. Oysa tabanındaki *kanık* ismi canlandırılan bir fiilde fosil durumda kalmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

“İhtiyacımız yok âb-ı engûre / Muhabbet meyinden *kanıklarız* biz” (Türk Saz Şairleri Antolojisi, Meydani, akt. TS-IV).

“Sâki sunma bize mey-i engûru / Canlar câm-ı pîr-i muğandan *kanık*” (Türk Saz Şairleri Antolojisi, Dertli, akt. TS-IV).

⁵ “Sultan Hatun’un cömertliğini tasvir ederek diyor ki: Onun cömertlik bulutu som altın yağdırıyor. Eğer onun yağdırdığından üzerime aksa zindeleşir ve sevince doyarım” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015:162).

4. KIN

Kınamak: Yapılan bir işin kötü olduğunu belirtir bir biçimde söz söylemek, ayıplamak, takbih etmek (TDK, 2011).

Kın: İşkence; eziyet; azap; ıstırap (Çağbayır, 2007).

Kelimeler	Sayı	Oran
kın	-	%0
kına-	1055	%100
Fiillerin Tümü	1055	%100
Toplam	1055	%100

Türkçenin tarihî dönem metinlerinde olduğu gibi bugün de sıklıkla kullanılan *kına-* fiili dil devrimiyle canlandırılmıştır. Özdemir *kına-* fiilinin yeni türetilmiş bir kelime olmadığını, halkın dilinden alınıp yazı diline kazandırılarak yaşarlık kazandığını, dil devrimiyle gün ışığına çıktığını söylemiştir (akt. Bayar, 2006: 177).

Kın “ceza, işkence” anlamındaki isme +A- eki gelerek *kına-* “ayıplamak” fiili türemiştir (Gülensoy, 2011). Eski Türkçedeki *kın / kıyn* “azap, ceza”, *kına-* “taciz etmek, incitmek, kınamak”, *kınağucu* “kınayıcı, işkenceci”, *kınçı / kıynçı* “kınayıcı, işkenceci”, *kındur- / kıntur-* “zahmete katlanmak”, *kınığ* “sert, kuvvetli, kızgın, cesur”, *kınlık / kıynlık* “hapishane” (Gabain, 1988: 280) isim ve fiilleri *kın* sözcüğünden türeyen kelime ailesinin zenginliğini göstermektedir.

Kına- fiili ve *kın* ismi Kutadgu Bilig’de “bar erse yazuğum *kına* erk saña yoğ erse yüzüñni qarartma maña⁶” ve “isizler isizliklerin ismese sen isme *kının* berge tutğıl basa⁷” (Arat, 1991) cümlelerindeki gibi karşımıza çıkmaktadır.

Kına- fiili Süheyl ü Nevbahar’da da “Revā olmaya kimseyi *kınamak* / Nite kim agu içmegi şınamağ⁸” ve “Taşum güldüğün görmeñ inler içüm / Yaramaz *kınamağa* yoğdur suçum⁹” (Ciğa, 2013: 335-377) beyitlerinde görüldüğü üzere Türkçenin tarihî dönem metinlerinde sıkça kullanılmıştır.

Çiğâşü’l-Enbiyâ’da da *kına-*, *kınal-*, *kınan-* fiillerinin yanı sıra bu fiillerin tabanındaki *kın* isminin de pek çok cümlede bağımsız olarak kullanıldığı görülmektedir. “Yūsufğa *kınlar* telim erdi, Zelhā birle ‘Azīz köñliñe özge *kın* körgüzmedi,...” (Ata, 1997:121) cümlesi *kın* isminin kullanımına örnektir.

⁶ “Kusûrum varsa, cezalandır, kudret senindir; kusûrum yok ise bana muğber olma” (Reşid Rahmeti Arat, 1974:57).

⁷ “Kötüler kötülüklerini bırakmadıkları nisbette, sen de cezalarını eksik etme, elinde sopan hazır bulunsun” (Reşid Rahmeti Arat, 1974: 380).

⁸ “Kimseyi kınamak uygun olmaz; bu durum zehir içmeyi denemek gibidir” (Ciğa, 2013: 335).

⁹ “Dışımın güldüğüne bakmayın, içim inlemektedir; beni ayıplamanız faydasız, burada bir suçum yoktur” (Ciğa, 2013: 377).

DS-VIII’de *kına-* “ayıplamak” fiilinin yanı sıra bu fiilden türemiş *kınamsık* “ayıplayıcı”, *kınamsavuk* “kibirli, kurumlu, övünçlü” isimleri dikkat çekmektedir. *Kına-* fiili geçmişte olduğu gibi bugün de sıklıkla kullanılan bir fiildir. Bunun sebeplerinden biri de geçmişte de kullanılan *kına-* fiilinin dil devrimiyle canlandırılması olmuştur (Bayar, 2006: 177). Fiilin tabanındaki *kın* “ceza, eziyet” ismi ise geçmişte bağımsız isim olarak kullanıldığı hâlde günümüzde *kına-* fiilinin tabanında fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

“Karşu dutduñ bini ‘âsî okına / Kim sataşdı dünyada uşbu *kına*” (Yavuz, 2000: 212).

“Yarın anda bu günâhuñ cirmini / Cân görüser ol ‘azâbı ol *kını*” (Yavuz, 2000: 163).

5. KIV

Kıvanmak: Övünülecek bir olaydan dolayı sevinmek, iftihar etmek, memnun olmak (TDK, 2011).

Kıv: Yazgı, baht (DS-VIII).

Kelimeler	Sayı	Oran
kıv	-	%0
kıvan-	18	%100
Fiillerin Tümü	18	%100
Toplam	18	%100

Bayar (2006) *kıvan-* fiilinin eskiden de kullanıldığını ve *iftihar et-* fiilinin karşılığı olarak canlandırıldığını yazmaktadır. Gülensoy (2011) *kıvan-* “övünülecek bir olaydan dolayı sevinmek, iftihar etmek, memnun olmak” fiilinin Orta Türkçede *kıw ~ kuw* biçiminde kullanılan *kıv* “yazgı, baht” isminden türediğini belirtmektedir.

Clauson (1972) *kıv* isminin *kut* ismiyle neredeyse eş anlamlı olduğunu ve çoğunlukla birlikte kullanıldıklarını, *kıv* sözcüğünün temelde “ilahî lutuf (divine favour)” anlamına geldiğini ve “iyi talih” anlamının daha belirsiz olduğunu eklemektedir. *Kıv* isminin *kutı kıvı* “ilahî lütuf” (Chuastuanift akt. Clauson 1972) şeklinde Mani dinine ait bir tövbe duası metni olan Huastuanift’te kullanılmış olması da kelimenin eskiliğini göstermektedir.

DLT’de *kıw* “devlet, baht” isminin *kuw* biçiminde kullanımı “kut *kuwıg* birse idim ku.lıña / künde ışı yüksepen yo.kar aga.r” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015:132-140) beytinde görülmektedir. Kutadgu Bilig’de “arığ ol bu *kut kıv* arığlık tiler / süzük ol bu devlet süzükni yüler” (Arat, 1991:227) beytinde kelime yine *kut* ile birlikte kullanılmıştır. *Kıv* isminin bağımsız kullanımı Anadolu ağızlarında ve aşağıda yer verilen Hurşid-nâme’de görülmektedir.

Türkçenin tarihî dönem metinlerinde *kıv* isminden türeyen *kıvan-* “1. Sevinmek, güvenmek, öğünmek. 2. Haz duymak, heveslenmek”; *kıvandır-* “sevindirmek, istekli hâle getirmek, heveslendirmek”; *kıvanış-* “hep birlikte sevinmek, şevke gelmek” (TS-IV) fiilleri Dede Korkut Kitabı’ndaki “oğlumun at segirdişin kılıç çalışın ok atışın göreyim, sevineyim, *kıvanayım* güveneyim didi didiler” ve “Kañlı Koca sevini *kıvanı* örü tırdı” (Ergin, 1997: 85-185) cümlelerindeki gibi kullanılmıştır. Kışaşu’l-Enbiyâ’da *kuw/van-* biçimindeki fiil “Kimnedin küwenür erse anıñ birle *kuwanur*, tedi.” (Ata, 1997:14) cümlesinde geçmektedir.

Anadolu ağızlarında *kıv* isminden türeyen *kıvan-* / *kıvlan-* / *kuvan-* “1. Sevinmek. 2. Övünmek. 3. Güvenmek”; *kıvandır-* “sevindirmek, mutlu etmek” fiillerinin kullanımı için “Kime *kıvanıyorsun?*” cümlesi örnek verilmektedir. *Kıv* ismi ise “yazgı, baht” anlamında DS-VIII’de yer almaktadır.

Canlandırılan *kıvan-* fiilinin standart Türkçede kullanıldığı TUD taramasından görülmektedir. Oysa fiilin tabanındaki *kıv* “yazgı, baht” sözcüğünün bağımsız kullanım örneği TUD’da bulunmamaktadır. *Kıv*, Türkçenin tarihî dönem metinlerinde kullanılmasına, Anadolu ağızlarında yaşamasına rağmen dil devrimiyle diriltirilip dilde tutunan *kıvan-* fiilinin tabanında fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

“Kavî şıdık ile *kıvın* kındurarı / ‘Adû tahtını oda yandurarı” (Ayan, 1979:419).

6. KUT

Kutlamak: 1. Mutlu bir olaya sevinildiğini söz, yazı veya armağanla anlatmak, tebrik etmek. (TDK, 2011).

Kutsamak: 1. Kutsallaştırmak. 2. Kutluluk dilemek, takdis etmek. 3. Kutlu ve aziz kılmak (TDK, 2011).

Kut: 1. Devlet idaresinde güç, yaratıcılık ve yetki bakımından sahip olunan üstün güç. 2. Mutluluk. 3. *mit.* İlahi bir kaynaktan gelen rahmet, bereket. (TDK, 2011).

Kelimeler	Sayı	Oran
kut	3	%0.06
kutla-	4174	%90.64
kutsa-	428	%9.3
Fiillerin Tümü	4602	%99.67
Toplam	4605	%100

Dil devrimiyle canlandırılan *kut* isim tabanı ile türetilen *kutla-* ve *kutsa-* fiilleri dilde tutunmuştur. Timurtaş (1979) *tebrik et-* fiiline karşılık olan *kutla-* fiiliyle *takdis et-* fiiline karşılık olan *kutsa-* fiilinin doğru birer türetme olduklarını belirtmektedir.

Bu fiillerin tabanındaki *kut* ismi Türkçenin ilk metinlerinden itibaren karşımıza çıkmaktadır. Orhon Yazıtlarında *kut* “kut, talih, Tanrı'nın lütfü” anlamında “um(a)y teg : ög(ü)m : k(a)tun : *kuut*(ı)ña : in(i)m : kül tig(i)n : (e)r (a)t bultı¹⁰” (Tekin, 2010: 32) cümlesindeki gibi bağımsız kullanım alanına sahiptir.

Karahanlılardan günümüze ulaşan eserlerden olan Kutadgu Bilig'in ismi için Yusuf Has Hacib, kitabın adını okuyana *kut* (baht) versin ve elini tutsun diye “Kutadgu Bilig” koydum, demektedir. Eserdeki Ay Toldı adlı kahraman da *kut* (baht) kavramını temsil etmektedir (Ercilasun, 2009:299).

DLT'de *kut* bağımsız kullanımlarının yanı sıra *kutal-* “mesut olmak”, *kutan-* “kutlu olmak, ulu nasipli olmak”, *kutat-* “kutlu olmak, baht ve devlet sahibi olmak” fiillerinin tabanı; *kut bul-* “baht bulmak” fiilinin de isim unsurudur. *Kut* ismi DLT'de bağımsız olarak “*Kut* belgü.si bilig”, “Erdemsizden *kut* çertilü.r”, “Bugda.y *kut*ında sorkıç suwa.lu.r” atasözlerindeki gibi kullanılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015).

TS-IV'te “uğur, talih, saadet, baht” anlamları verilen *kut* isminin, taranan eserlerde bir defa geçtiği görülmektedir. Ahteri-i Kebir'de “el-yümn” maddesinin açıklaması “*kut* ve and ve kase mânasına” (akt. TS-IV). olarak verilmektedir. *Kutlu* “uğurlu, hayırlı, mübarek”; *kutlula-* “kutlamak, tebrik etmek”; *kutsuz* “uğursuz, meş'um” gibi isim ve fiillerin Türkçenin tarihî dönem metinlerindeki (TS-IV) kullanım sıklığı değerlendirildiğinde *kut* isminin bağımsız kullanımının azalmaya başladığı; *kut* isminden türeyen isim ve fiillerinse pek çok eserde kullanım alanı bulduğu söylenebilir. Anadolu ağızlarında *kut* bulunmazken ondan türemiş *kutsuz* ismi¹. Uğursuz. 2. Şanssız.” anlamında DS-VIII'de yer almaktadır.

Dil devrimiyle türetilen *kutla-* ve *kutsa-* fiilleri tabanlarındaki *kut* isminin de canlandırılmasına neden olmuştur. *Kutla-* ve *kutsa-* dilde tutunmayı başarırken *kut* günümüzde bağımsız olarak kullanım alanı bulamamıştır. *Kut* ismi Türkçenin tarihî dönem metinlerinde bağımsız olarak kullanılırken bugün *kutla-* ve *kutsa-* fiillerinin tabanında fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

“Emel, boynundaki madalyonu çıkarıp Afşin'in boynuna taktı. - Sana uğur getirir. *Kut* verir. “ (TUD, 1996).

“... *kut* ve gıda olarak o nurlu ve ışıklı daneleri toplamak ve geçicisini, kabuğunu fena rüzgarına atıvermeliyiz” (TUD, 2005).

¹⁰ “Umay misali annem Hatun'un kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti” (Tekin, 2010:33).

SONUÇ

Bu bildiride ele alınan *genleş-*, *kanıksa-*, *kına-*, *kıvan-*, *kutla-* ve *kutsa-* fiillerinin tabanlarındaki *gen*, *kanık*, *kın*, *kıv*, *kut* isimlerinin üç tanesinin TUD'da bağımsız kullanımı bulunamamış ve %100 oranda fosilleştiği belirlenmiştir. İkisinin TUD'da az sayıda bağımsız kullanımı bulunmuş; fakat onların da yaklaşık %99 oranda fosilleştikleri tespit edilmiştir.

Türkçede tek bir kelimeye ya da söz birliğine sıkışarak var olan pek çok fosil kelime bulunmaktadır. Dil devrimiyle türetilerek ya da dirilttilerek Türkçeye kazandırılan bazı fiillerde de fosil isim tabanları vardır. Bu fosil isim tabanları standart Türkçede tek başına kullanılmayan; fakat onlardan türetilen fiillerin anlamının kavranmasında da hiçbir aksaklığa sebep vermeyen dil yadigârlarıdır. Türkçenin tarihi dönem metinlerinde kullanılmış ve / veya ağızlarda yaşamaya devam etmektedirler.

KAYNAKLAR

- ARAT, R.R. (1974). *Kutadgu Bilig II: Tercüme* (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- ARAT, R. R.(1991). *Kutadgu Bilig I Metin* (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, A. (1997). *Kıyasü'l- Enbiya* (Giriş-Metin-Tıpkıbasım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYAN, H. (1979). *Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme* (Hurşîd u Ferahşad) (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- BAYAR, N. (2006). *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- CİĞA, Ö. (2013). *Süheyl ü Nev-Bahâr* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- COFFEY, S. J. (2013). *Lexical Fossils in Present-Day English: Describing and Delimiting the Phenomenon*. In R.W. McConchie et al. (Ed.), Selected Proceedings of the 2012 Symposium on New Approaches in English Historical Lexis (47-53). Somerville, MA:Cascadilla Proceedings Project.
- ÇAĞBAYIR, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük: Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı* (5 Cilt). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇOLAK, G. (2017). *Türkçede Fosil Kelimeler* (2. Baskı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- DS VI - VIII: *Derleme Sözlüğü VI. Cilt* (1972). *VIII. Cilt* (1975). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. (2009). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi* (7. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.

- ERCİLASUN, A.B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Dîvânu Lugâti't-Türk* (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1997). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GABAİN A. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- OKRENT, A. (2015, Nisan). *12 Old Word That Survived by Getting Fossilized in Idioms*. <http://mentalfloss.com/article> adresinden elde edildi.
- TS III - IV: *Tarama Sözlüğü III. Cilt* (1996, 2. Baskı), *IV. Cilt* (1996, 2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük* (11. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, T. (2010). *Orhon Yazıtları* (4. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TİMURTAŞ , F.K. (1979). *Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü*. İstanbul: Umur Yayınları.
- TUD (2000). *Yağmur*. ME37E1B-3041.
- TUD (2005). *Gün Dokusu*. RI22C4A-0842.
- TUD (1996). *Çoban Yıldızı*. IA16B2A-0762.
- YAVUZ, K. (2000) *Aşık Paşa, Garib-nâme*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YÜKSEL, S. (1965). *Işk-Nâme* (İnceleme-Metin). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.